

die wel degelijk nieuw en oneigentijds is – wat overigens door Hostens zelf wordt beaamd. Opgemerkt moet nog worden dat Hostens vrijwel geen aandacht schenkt aan het meerduidige karakter van Nietzsches filosofie en aan de meerduidigheid als thema in Nietzsches filosofie. Hostens rekent Nietzsche vooral af op de antwoorden die hij geeft en niet op zijn inzicht in en treffende illustratie van de problemen van onze tijd. Niettemin blijft Hostens boek een aardige inleiding tot de hierboven besproken thematiek.

Ciano AYDIN

* * *

ECOLOGIE

Dirk Holemans, *Ecologie en Burgerschap. Pleidooi voor een nieuwe levensstijl*. Kapellen, Pelckmans (Stichting Leefmilieu vzw van de KBC), 1999, 127 blz., ISBN 90 289 2667 4.

Dirk Holemans (1965) is bio-ingenieur en kandidaat in de wijsbegeerte. Hij is als agalev-politicus onder meer de inspirator geweest van het spraakmakende Gentse referendum over het stedelijk verkeersbeleid aldaar. 'Burgers Beter Bij Beleid Betrekken,' dat is eigenlijk het onderwerp van dit essay. De auteur wil dat bereiken door wat hij noemt *dialogische democratie*.

In het eerste deel van het essay stelt Holemans vast dat onze politieke, maar ook onze juridische infrastructuur verouderd is. Beide zijn te zeer omlijnd in ruimte (grondgebied) en tijd (volgende verkiezingen, verjaring van het misdrijf). Beide zijn ook te zeer gericht op het individu. Dat staat haaks op de vaststelling dat milieuproblemen juist grensoverschrijdend zijn én langdurig. Bovendien zijn milieuproblemen vaak het gevolg van een (niet eens moedwillig) collectief foutief handelen. Deze vaststellingen zijn zeer vervelend. Al op de milieuconferentie van Rio (1992) werd erop aangedrongen 'mondiaal te denken' om vervolgens 'lokaal te handelen'. En staat in het Brundtlandrapport niet dat duurzame ontwikkeling bovendien een solidariteit vraagt met de komende generaties: onze eigen behoeften bevredigen zonder een hypotheek op de behoeftebevrediging van komende generaties te leggen?

Dat alles staat haaks op de vaststelling van Holemans dat zelfs via onze rechtspraak groepen niet verantwoordelijk kunnen worden gesteld voor misdrijven, alleen individuele bewijslast kan leiden tot individuele veroordeling. Collectief foutief handelen kan nauwelijks bestraft worden, erger nog "de vaststelling dat achteraf niemand zinvol ter verantwoording kan worden geroepen, kan ertoe leiden dat niemand zich vooraf verantwoordelijk hoeft te voelen" (p.38). Niemand is dus verantwoordelijk voor wat we samen doen (p.37). Dat heeft natuurlijk belangrijke gevolgen voor het milieu.

Tenslotte is er de vaststelling dat burgers meer en meer in staat zijn kritiek te formuleren, maar dat ze tegelijkertijd delen en meedraaien in de verspillingmaatschappij (p.40). Elke kritische burger kan dus tegelijkertijd de mond worden gesnoerd met het verwijt van medeplichtigheid. Is het in dit verband niet tekenend dat de Belgische groene minister, Vera Dua, (in *De Morgen* van 31 augustus 1999) stelt dat men niet de krankzinnige illusie moet hebben dat zij op een heel andere manier minister zal zijn, 'want dan hollen ze over haar heen'. Een onthaaste groene minister worden, in een door globalisering, door 'infotainment' en door versnelling gekenmerkte samenleving is blijkbaar niet eenvoudig. Maar juist deze versnelling (turbokapitalisme, p.30) heeft volgens Holemans alles te maken met de ecologische crisis. En is onthaasting niet het enige juiste antwoord daarop (p.84)?

In het tweede deel van zijn essay stelt Holemans vast, dat de huidige representatieve liberale democratie niet in staat is het zeer noodzakelijk maatschappelijk draagvlak te genereren dat juist zo nodig is voor de aanpak van de milieuproblemen. Burgers moeten betrokken worden bij het gehele beleidstraject vanaf de definitie van de problemen tot het uitwerken van de oplossingen. Democratie moet volgens Holemans dus volstrekt anders worden ingevuld, met geen andere bestaansgarantie dan de (onbaatzuchtige) inzet van haar deelnemers (p.49): een actief burgerschap dus, een ecologisch burgerschap bovendien. De burger ruikt dat het stinkt, ziet rotzooi rondslingeren en staat in de file. Hij moet dus de kans krijgen in zogenaamde 'publieke ruimtes' stellingen in te nemen tegen de arrogantie, alwetendheid, expertocratie en nepotisme van de macht. Holemans benadrukt dat noch het volk, noch de mandatarissen recht hebben op die macht. Centraal is 'de lege plek van de macht'. Deze lege plek van de macht is al te vaak onrechtmatig ingenomen door media, experts en belangengroepen. Het algemeen belang dient echter het onderwerp van een voortdurend publiek debat te zijn, waarin niemand het laatste woord heeft. Zo dienen referenda bijvoorbeeld het sluitstuk te zijn van een dialogisch maatschappelijk debat, een instrument waarvan een *dialogische democratie* zich bedient (p.55). Burgers dienen elke verkozen machthebber die tijdelijk de lege plek van de macht invult, kritisch te bevragen.

Centrale rol van de overheid is volgens Holemans het voortdurend versterken van actief burgerschap en het versterken van de democratie bij sluipende besluitvorming in allerlei nieuwe machtscentra, als bedrijven, media, onderzoekslabo's, en quango's (= quasi-autonomie-niet-gouvernementele organisaties, p.60 zoals aquafin, Ovam, Vlaamse milieumaatschappij, Vlaamse landmaatschappij, ...). Holemans noemt dat metasturing: het scheppen van de democratiseringsvoorwaarden van op afstand, zonder de totale controle over te nemen.

In het derde deel spit Holemans het begrip ecologisch burgerschap verder uit. Dit burgerschap wordt toch wel heel utopisch maar prachtig omschreven. Zo hecht het grote waarde aan het begrip positieve vrijheid. Ik citeer p.77: "Die nadruk op positieve vrijheid leidt tot een andere invulling van het begrip autonomie. Autonomie is niet langer negatief en enkel op zichzelf betrokken. Ze heeft betrekking op het vermogen om zelfstandig richting te geven aan het eigen leven, maar in het besef dat ik hiertoe de anderen én een leefbare omgeving nodig heb. Dit besef van verbondenheid betekent ook dat ik eraan gehouden ben de door mij gemaakte keuzes dialogisch te rechtvaardigen. Enkel door de erkenning van elkaars keuzes ontstaat een gemeenschappelijk gedeelde ruimte." Holemans gaat hierbij wél uit van de intrinsieke goedheid van de mens en van een goed oordeelsvermogen dat onder meer via het onderwijs dient te worden bijgebracht. Hoewel hij onmiddellijk stelt dat civiele educatie op

scholen teveel als training in burgerzin dan wel als opvoeding tot kritische geest wordt gezien. Zeer aantrekkelijk is ook zijn pleidooi voor de creatie van 'winstvrije ruimten' waar men kan verblijven zonder confrontatie met commercie (pleinen, openbare radio, ...), voor de introductie van meervoudig burgerschap en voor (voor de rechter) afdwingbare ecologische grondrechten (naast de bestaande civiele, politieke en sociale grondrechten).

Ecologisch burgerschap en metasturing vergen ook een nieuwe rol die voor wetenschap, technologie en economie belangrijk is. Daarover handelt Holemans in het vierde deel van zijn betoog. Dit gedeelte is het minst uitgewerkt. Het is dan ook een zeer ambitieus hoofdstuk, waarin gepoogd wordt alomvattend de impact te beschrijven van ecodemocratie in de wereld. Daarbij is ook onze relatie met andere culturen, gemeenschappen en landen aan de orde. Wetenschap dient de onzekerheid van de kennis centraal te stellen en de overheid dient deze dan ook als dusdanig te hanteren. Technologie zou onderwerp moeten uitmaken van een maatschappelijk debat. Zo is het schrijnend vast te stellen dat zo massaal wordt geïnvesteerd in kernenergietechnologie, maar dat de ontwikkeling van andere technologieën als hernieuwbare energie en biologische landbouw nauwelijks van de grond komt (p.101). Het door Holemans bepleite principe van de foutvriendelijkheid van een technologie (omkeerbaar houden) is aantrekkelijk, maar mist het (helaas) geen realiteitszin? Voortdurend stelt Holemans in dit hoofdstuk vast dat er grenzen zijn aan zijn eigen mogelijkheden om het geheel te omvatten. Zo schrijft hij op p.112: "in die zin is een tekort van dit essay zeker dat het niet ingaat op niet-westerse vormen van democratie." Of op p.110 waar hij drie voorstellen geeft die kunnen bijdragen tot het versterken van de democratie in economische en financiële wereld, maar ze zelf als onvoldoende inschat. (De drie voorstellen zelf zijn wél interessant: de invoering van een energieheffing op niet-hernieuwbare energiebronnen; het vastleggen van een maximale grootte van bedrijven en de invoering van een uniforme heffing op internationale kapitaalbewegingen).

*

Velen zullen Holemans toch wel naïviteit verwijten. Zo vindt hij het een goede zaak dat het principe 'de vervuiler betaalt' steeds meer ingang vindt (p.66). Gaat hij dan niet voorbij aan de vaststelling dat vele bedrijven deze extra milieukost gewoon doorrekenen naar de consument? Holemans ziet deze verwijten aankomen. Zijn hele boek door geeft hij telkens voorbeelden van (vaak buitenlandse) maatschappelijke signalen in de goede richting (burgerjury's (p.57), consensusconferenties (p.103), introductie van het voorzorgsprincipe in diverse verdragen (p.67)). Hij geeft trouwens zelf zijn eigen antwoord op de voor de hand liggende kritiek van naïviteit in het vijfde deel van zijn verhaal. Op p.119 schrijft hij: "Wie onze maatschappij kent, waarin de regering, parlement en justitie niet altijd in een gunstig daglicht staan, zal de voorstellen uit dit essay misschien wel noodzakelijk vinden, maar evenzeer naïef en onhaalbaar. Het lijkt me echter nog veel naïefer te denken dat men problemen met een omvang en diepgang als de ecologische crisis kan oplossen door de realiteit te beschrijven en het lanceren van 'haalbare' voorstellen".

Globaal gesproken is de analyse van Holemans helder en erg toegankelijk. Af en toe is de taal toch wat zwaar of zijn zinnen lastig te lezen. Zo staat er op p.59: "een mondige bevolking moet meer dan ooit weinig weten van een bemoeizuchtige overheid". Ook op p.59

staat "...is duurzame ontwikkeling geen contradictorisch begrip". Wellicht bedoelt Holemans hier, ...is het begrip duurzame ontwikkeling geen contadictio-in-terminis. Dat is toch niet geheel hetzelfde.

Kortom, een zeer lezenswaardig boek. Alhoewel velen het wellicht uiterst naïef vinden, zet het aan tot nadenken. De vraag is echter of het geen tijd wordt naïviteit als kwaliteit te kenmerken en het beleid meer op gezonde naïviteit te gaan stoelen. In het belang van deze planeet, omdat we er maar één van hebben. In bruikleen...

Erik P.C. ROMBAUT.